

***SOBRE LA CONSOLIDACIÓ DE L'ENSENYAMENT PRIVAT A
MALLORCA DURANT EL PRIMER QUART DEL SEGLE XX***

Gabriel Janer Manila

Els primers anys del segle XX varen promoure arreu de l'Estat Espanyol la represa d'una vella pugna: la lluita pel control de l'educació. Una lluita acarnissada entre dues forces antagòniques que no es resignaven a claudicar: entre les velles estructures arcaïques i l'esperit progressista, liberal i renovador.

Aquestes dues forces es polaritzaren, just encetat el segle, i projectaren les seves hostilitats en un plet duríssim entre l'Església i l'Estat. Entre una Església profundament arrelada en el passat, temorega i insegura, i un Estat tímidament disposat a la renovació. De fet, emperò el problema venia d'enrera. De les lluites ideològiques que al llarg del segle XIX havien marcat bona part de les controvèrsies educatives. Es precis tenir en compte que la Revolució de 1868 havia imposat, al costat d'altres llibertats, la de l'ensenyament, i aquest reconeixement quedaria marcat en la Constitució de 1876. Però durant el darrer quart del segle XIX havia tingut lloc una lluita dialèctica acompanyada de discussions al Congrés i de decrets, un cop per reforçar els privilegis de l'ensenyament religiós, d'altres per retallar-los.

La llei de 1857 disposava que el Govern, amb l'autorització a les Institucions religioses per obrir col·legis, tant si eren de primer com de segon ensenyament, dispensava als seus caps tant com als professors dels títols necessaris que exigia la mateixa llei a l'article 150. Evidentment, aquest privilegi fou suprimit el 1868; emperò l'any 1879 els religiosos tornaren de bell nou a les seves escoles. I un decret de 1892 dispensava novament dels títols als religiosos dedicats a l'ensenyament dins els seus propis

col·legis. El Conde de Romanones exclamà el 1902 al Senat, tot fent referència a aquesta situació, que portar un hàbit eclesiàstic servia de certificat d'aptitud¹.

I la pugna acabà per desembocar en un desacord absolut entre l'Església i els liberals. Desacord que es convertí ben prest en un debat públic. En el combat pel control de l'educació per part de l'Estat, encarat amb una Església que no acabava de resignar-se a perdre el seu monopoli.

L'arribada dels liberals al poder havia promogut agitació, incidents i trastorns. Hi havia hagut desordres i processons, tumultes i desgavells. Romanones era nomenat ministre d'Instrucció Pública el 6 de març de l'any 1901 i substituïa en el càrrec al conservador García Alix. De fet, es tractava d'un ministeri creat de fresc, per reial decret del 18 d'abril de l'any 1900. Abans, l'administració dels quefers educatius havia pelegrinat pels ministeris de Governació, de Gràcia i Justícia i de Foment. I d'aquest Ministeri s'esperava el definitiu impuls a la reforma educativa, una reforma que s'anava reclamant des de feia anys i panys i que potser ara havia trobat el seu moment propici.

Es cert que el segle XIX s'havia perdut en discussions i debats i hom havia arribat al segle XX sense que cap govern s'encaràs seriosament amb el problema de l'ensenyament. R. Altamira escrivia el 1912: *"A las puertas del siglo XX ningún gobierno había afrontado seriamente el problema de la enseñanza, no había llegado todavía a la categoría de una cuestión nacional"*².

Certament, ningú no se n'havia ocupat amb la determinació de resoldre el problema. Hi havia poques escoles; els mestres eren pocs i mal retribuïts, molt sovint els nins abandonaven els estudis per acudir a la feina. Davant aquesta situació, no és estrany que els percentatges d'analfabetisme fossin catastròfics. A les Illes, segons un treball de Miquel Porcel i Riera³, el percentatge d'analfabets era l'any 1900 del 77 % de la població, mentre el percentatge global de l'Estat espanyol no arribava al 70 per cent. Aquesta diferència cal cercar-la bàsicament en la situació d'abandó, encara més greu que a la resta de l'Estat, en que es trobava l'educació pública, immersa, com ja va observar el 1904 Rafel Ballester, en el raquitisme dels establiments oficials⁴. Allunyades de la capital de l'Estat, les escoles públiques de la "provincia de las Baleares" continuaven en la més absoluta esterilitat, profundament marcades per l'abandonament i la desídia.

L'arribada dels liberals al poder coincideix amb la voluntat, compartida majoritàriament, de regeneració. Hom encara conserva ben fresc dins la memòria el record del desastre de 1898 i el començament del segle coincideix amb una sensació general de que es fa necessari girar els ulls vers els problemes educatius. L'educació, potser,

(1) Veg. Ivonne TURIN: *La educación y la escuela en España de 1874 a 1902*. Ed. Aguilar, Madrid 1967, p. 97.

(2) ALTAMIRA, R.: "Problemas urgentes de la Primera Enseñanza en España". BILE, 30 de juny de 1912, nº 627, p. 166.

(3) Veg. *La Almudaina* del 9 de juliol de 1904.

(4) BALLESTER, R.: *Bosquejo histórico sobre la Instrucción Pública en Mallorca*. Palma 1904.

és la principal responsable de tant de desastres. Per això, el segle s'obria amb l'esperança de la reforma, amb l'expectativa de guanyar la regeneració pels camins de la instrucció i de l'educació; pels camins del control i de la supervisió per part de l'Estat.

Els liberals consideren que la primera passa per a la reforma és l'absoluta centralització. Un control rigorós per part del Govern sobre tot l'aparell educatiu, tant públic com privat. *"Una de las grandes preocupaciones de los liberales era la reforma de la enseñanza primaria. La condición necesaria para un mejoramiento cualquiera de esa forma de instrucción era, a su juicio, una centralización cada vez más acusada, y que permitiese el control, por el Estado, del personal y de los edificios escolares"*⁵. Emperò aquest afany de control estatal sobre un ensenyament privat monopolitzat bàsicament per l'Església catòlica havia de desembocar forçadament en una sèrie de tensions i d'hostilitats, agreujades per les notícies que arribaven de França i de Portugal. La mateixa Ivonne Turin ha escrit pel que fa a aquesta por de l'Església: *"La llegada al poder de los liberales en una época en que las relaciones entre la Iglesia y el Estado en Francia eran especialmente ásperas, parece que hizo temer a la Iglesia española el desarrollo de corrientes similares de este lado de los Pirineos"*⁶.

El control de l'Estat suposava, de fet, retallar els privilegis de l'ensenyament privat que podia rebre —segons el decret 18-8-1885— subvencions de l'Estat, els col·legis quedaven exclosos de la inspecció, els ensenyants no necessitaven cap títol, etc.⁷.

Però la por a les reformes i les notícies que arriben de més enllà de les fronteres vindran a atiar el foc de les hostilitats. Els bisbes acolleixen els religiosos estrangers que arriben exiliats i els que procedeixen de les antigues colònies. L'emigració eclesiàstica francesa és particularment nombrosa, àdhuc abans de la llei de Combes, del 7 de juliol de 1904, que abolia en el territori francès l'ensenyament que impartien les congregacions religioses.

La intenció que sigui l'Estat el qui ha de controlar l'educació i la defensa a ultrança dels privilegis davant el temor que la política liberal prengui l'exemple de França, conduirà a l'Església a una campanya oberta contra la política liberal. Una campanya orquestrada a força d'escrits a la premsa més integrista, de processons i de congressos. El Padre A. Manjón defensarà en el Congrés de Santiago, el 1902, el dret i la llibertat dels pares de família i el bisbe de Palència, don Enrique Almazar, senador per l'arxidiòcesi de Burgos, acabarà per dir en una reunió del Senat: *"No es suficiente que el Estado liberal no monopolice la enseñanza; hay que asegurarse, además, que quien pretenda educar a los escolares lo haga siguiendo los preceptos del Derecho Divino, por estar en la vía de la conquista de la verdad"*⁸.

En la línia de la política centralitzadora del govern liberal i amb la pretensió d'exercir un control més eficaç sobre l'educació, cal situar el Reial Decret de l'1 de

(5) TURIN, Ivonne: Op. cit., p. 310.

(6) Ibidem, p. 319.

(7) Veg. "Escuela pública/privada". *Cuadernos de Pedagogía*, nº 9, setembre de 1975, p. 11.

(8) Veg. "Diario del Senado", 13 de juliol de 1904. *Cuadernos de Pedagogía*, juny de 1975.

juliol de 1902⁹. Però en realitat, allò que Romanones ve a recordar a les Congregacions religioses és que el control per part de l'Estat no pot considerar-se una novetat en sentit estricte, sinó que ja existia regulada en decrets i ordres anteriors, que no s'havien complerts amb normalitat i que totes aquelles lleis que intentaven establir d'alguna manera aquest control, tampoc no s'han complert: *"Urge... que de alguna manera se advierta como el Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes no limita su esfera de acción al estrecho círculo de la enseñanza oficial, sino que atiende, como es obligado, a la enseñanza no oficial, que no reviste menos importancia que aquella"*¹⁰. Més endavant, insisteix en el tema de la manca de titulació: *"Imposible parece que en España esté prohibido y hasta constituya un delito penado en las leyes el ejercicio de la profesión de Abogado, de Farmacéutico y aún otras de secundaria importancia, sin poseer el título suficiente para ello, mientras se permite ejercer la función social más elevada y compleja, la más delicada y difícil de todas, como es la enseñanza, la educación de las generaciones futuras a personas que de ninguna forma ni manera ostensible han probado conocimientos ni aptitudes para llenar tan alta misión. Como si se pudiera enseñar sin saber; como si la enseñanza no tuviese una técnica especialísima; como si la pedagogía no constituyera hoy una de las ciencias principales para el desarrollo y progreso de la cultura humana; como si al Estado le pudiera ser indiferente el que la juventud esté bien o mal instruida, posea mucha o poca cultura"*¹¹.

I per tant, és necessari que els centres d'ensenyament privat estiguin *"sujetos a una reglamentación y a una inspección tan escrupulosas por lo menos como la que se ejerce sobre cualquier empresa o establecimiento industrial"*¹². Cal observar amb molta atenció aquestes paraules, car apareix, potser per primera vegada en la història el concepte d'empresa aplicat als col·legis religiosos. Més endavant, l'article 16, dins l'apartat referit explícitament als empresaris i directors, afegeix: *"Es empresario de un establecimiento de enseñanza no oficial la persona, Sociedad o Corporación a quien se haya concedido autorización para fundarlo"*¹³.

Aquest concepte d'empresa educativa aplicat a l'ensenyament privat, majoritàriament dominat per les congregacions religioses, és una idea d'origen liberal que sorgeix tot just iniciat el segle XX i que probablement incideix a l'hora de crear aquell clima d'intraquil·litat i d'agitació. A pesar de tot, el decret és certament moderat i respectuós, però terminant pel que fa a l'hora de reclamar per a l'Estat el dret de control, tant a nivell d'inspecció dels locals com de titulació dels ensenyants i precisa detalladament la documentació que hauran de presentar tant els centres de nova creació com *"los actuales establecimientos no oficiales, debidos a fundaciones y obras piadosas"*¹⁴.

(9) Veg. Gaceta del 2 de juliol de 1902. També al *Boletín Oficial de la provincia de las Baleares*, nº 5.536, del 8 de juliol de 1902.

(10) Ibidem, (de la part expositiva).

(11) Ibidem, (de la part expositiva).

(12) Ibidem, (de la part expositiva).

(13) Ibidem, art. 16.

(14) Ibidem, art. 29.

De fet, i aquest em sembla un dels punts més arriscats, el decret condiona a la titulació qualsevol tipus de subvenció econòmica: *"Los establecimientos de enseñanza primaria no podrán recibir subvención del Estado, la Provincia o el Municipio si sus Directores o Maestros no poseen el título que acredite su capacidad"*¹⁵.

Pel que fa a l'illa de Mallorca, he pogut consultar a l'Arxiu de la Delegació del M.E. la documentació que presentaren els col·legis que ja existien i els de nova creació durant els primers vint-i-cinc anys d'aquest segle, bona part dels quals coincideixen amb el pontificat del bisbe Pere-Joan Campins i Barceló (1898-1915), un període de temps que cal situar històricament en un ampli procés de conquesta —potser hauríem de dir de reconquesta— de la societat per part d'una Església que ha arribat a comprendre que l'educació *"és un instrument important, una carta que es podia jugar al servei d'aquesta reconquesta"*¹⁶. La citada documentació comprèn una sèrie de dades ben importants a l'hora d'estudiar la realitat educativa dels centres privats: la instància amb el nom del responsable jurídicament, la seva titulació i el certificat de bona conducta, el reglament del centre, matèries i nivells que s'imparteixen, textos utilitzats i la metodologia aplicada, el material didàctic del que disposa, certificat d'inspecció de l'edifici i plànol, quadre de professors, certificat de que el centre compleix les condicions higièniques determinades per la Reial Ordre del 20 de juny de 1902, distribució del temps, certificat d'inscripció de la congregació religiosa titular en el registre civil, etc.

COL·LEGIS D'ENSENYAMENT PRIVAT LEGALITZATS A MALLORCA ENTRE 1901-1925¹⁷.

Any	Nom del col·legi	Classe d'alumnes	Lloc
1901	Sagrat Cor	femení	Ciutat (So N'Espanyollet)
1902	C. de la Puresa de M ^a . Sma.	femení	Ciutat C/ dels Oms, 96
	Alfons M ^a . de Ligorí	masculí	Ciutat C/ General Barceló
1904	Col·legi de Primera Enseny.	masculí	Ciutat (Sant Jordi)
	C. de la Puresa de M ^a . Sma.	femení	Valldemossa
	Ntra. Sra. de la Consolació	femení	Ciutat (Ets Hostalets)
	Ntra. Sra. de la Consolació	femení	Ciutat (Son Sardina)
	Ntra. Sra. de la Consolació	femení	Ciutat (Es Molinar)
	Ntra. Sra. del Carme *	femení	Sóller
	Sant Vicent de Paül	femení	Vilafranca
	Sant Francesc	femení	Valldemossa
	C. Obreres de Sant Josep	femení	Ciutat C/ Campana, 9

(15) Ibidem, art. 12.

(16) Veg. Gabriel JANER MANILA i Bernat SUREDA GARCIA: "La lluita pel control de l'educació", dins *L'educació a Mallorca (Aproximació històrica)*. Ed. Moll, Ciutat de Mallorca, 1977.

(17) Segons la documentació que he pogut examinar a l'Arxiu de la Delegació del M.E. de les Illes Balears.

Any	Nom del col·legi	Classe d'alumnes	Lloc
	Sant Vicent de Paül	femení	Ciutat (El Terreno)
	Sant Vicent de Paül	femení	Ciutat (Son Rapinya)
	Sant Vicent de Paül	femení	Ciutat (Establiments)
	Sant Vicent de Paül	femení	Ciutat (Sa Vileta)
1906	Sant Vicent de Paül	femení	Ciutat (Coll d'en Rabassa)
	Sant Vicent de Paül	femení	Ciutat (La Soledat)
	C. Ntra. Sra. de Lourdes *	femení	Ciutat, P/ Sant Antoni, 68
	Escola Bella *	masculí	Ciutat, C/ Sant Jaume, 7
	Escola Elemental Completa *	femení	Sóller
	Sant Francesc	femení	Inca
	Sant Francesc	femení	Son Servera
1908	C. del Sagrat Cor *	femení	Ciutat (Sa Indioteria)
	Ntra. Sra. de la Consolació	femení	Ciutat (Sa Indioteria)
1910	Sant Joan B. de La Salle	masculí	Ciutat, C/ de la Concepció
	Sant Vicent de Paül	femení	Ciutat (Son Roca)
	Ntra. Sra. de la Providència	femení	Ciutat, C/ Capuxines, 33
	Sant Vicent de Paül	femení	Ciutat, C/ Moral, 12
	Patronat Obrer	masculí	Ciutat
1911	Pàrvuls de St. V. de Paül		Sóller
	Ntra. Sra. de la Consolació	femení	Ciutat, C/ de Sant Gaietà
	Sant Alonso	masculí	Ciutat, C/ de les Escoles
1912	Associació d'escoles Catòlico-obreres de S. Josep	masculí i femení	Ciutat, Es Born, 94
1916	C. Ursulí per a Srtes. *	femení	Ciutat, C/ de Zavellà, 14
	Ntra. Sra. de la Consolació	femení	Pont d'Inca
	Germans Carmelites	masculí	Ciutat (Santa Catalina)
	C. Evangèlic de Sta. Catalina	masculí	Ciutat, C/ Murillo, 42
1921	Sant Josep	masculí	Ciutat, P/ de St. Matgí, 2
1922	Cervantes	masculí	Ciutat, Rambla, 74
	Acadèmia Madariaga *	femení	Inca
1923	C. de les Trinitàries	femení	Ciutat, C/ de Verí, 7
	Ntra. Sra. de l'Esperança *	femení	Ciutat, C/ de St. Jaume, 3
	C. de Sant Josep *	masculí	Ciutat, C/ Bayarte, 6
	Associació d'escoles Catòlico-obreres de S. Josep	masculí i femení	Ciutat, Plaça de l'Olivar
	"	"	Ciutat, C/ dels Oms, 81
	" (nocturna)	"	Ciutat, C/ dels Oms, 85
	"	"	Ciutat (Ets Hostalets)
	C. de la Puresa de Ma Sma.	femení	Establiments
	Immaculada Concepció *	femení	Ciutat, C/ Olivera, 5
	Escola de nins	masculí	Pòrtol

Any	Nom del col·legi	Classe d'alumnes	Lloc
	C. dels Sagrats Cors	femení	Andratx
	Escola de pàrvuls del nin Jesús		Ciutat, C/ Seminari, 15
	C. dels Sagrats Cors	femení	Pollença
	C. de la Immaculada *	femení	Ciutat (Santa Catalina)
	Escola parroquial de Sant Bartomeu (adults)	masculí	Sóller
	C. de la Sta. Família *	femení	Manacor
	Escola parroquial nocturna de Sta. Eulàlia	femení	Ciutat, C/ Ballester, 52
	C. de Nines	femení	Ciutat, C/ des Moliners
	C. dels Sagrats Cors	femení	Llucmajor
	Estudis Generals	masculí	Ciutat, C/ Concepció, 106
	Jardins de la Puresa		Ciutat, C/ de Sant Pere, 17
	Col·legi Lul·lià *	masculí	Ciutat (Santa Catalina)
	St. Estanislau de Kostka *	masculí	Ciutat (Santa Catalina)
	Escola de So N'Espanyolet	femení	Ciutat (So N'Espanyolet)
	Escola de Son Rapinya *	masculí	Ciutat (Son Rapinya)
	C. de la Puresa de M ^a . Sma.	femení	Ciutat (Son Serra)
	Ntra. Sra. del Perpetu Socors *	femení	Ciutat
	Escola Catòlica Alemanya *	femení	Ciutat
	Acadèmia R. Llull *	masculí	Ciutat, C/ Bisbe Maura, 2
	C. St. Jaume	masculí	Pont d'Inca
	C. St. Miquel	masculí	Llucmajor
	C. de Sant Josep	masculí	Manacor
	C. St. Lluís Gonçaga *	masculí	Algaida
	C. de D. Gabriel Sureda *	masculí	Ciutat, C/ des Vent
	C. Privat de Porreres *	masculí	Porreres
	C. de S'Aranjassa *	masculí	Ciutat (S'Aranjassa)
	C. dels Sagrats Cors	femení	Campos
1925	C. dels Sagrats Cors	femení	Pollença
	E. Parroquial d'Establiments	masculí	Ciutat (Establiments)
	E. Parroquial de Bunyola	masculí	Bunyola

Els col·legis marcats amb un asterisc (*) són col·legis regits per seglars.

No és aquest el lloc d'analitzar detalladament la pràctica didàctica dels col·legis privats al començament del s. XX. De la lectura dels reglaments i dels plans d'estudi se'n desprenen una sèrie de conclusions interessants pel que fa al coneixement d'una realitat educativa i d'una praxi escolar que ha dominat l'educació mallorquina dels anys posteriors fins al nostre temps, en definitiva fins al darrer quart d'aquest segle.

Estic convençut que la llista que he oferit no és rigorosament completa. Encara n'hi falten. El desordre de l'Arxiu on he treballat no m'ha permès trobar altres expedients. De totes formes, els col·legis que hi manquen no són nombrosos. Tampoc no hi figura una bona part de les escoles que les congregacions religioses tenien obertes a molts de pobles. I això em fa pensar que aquell decret de Romanones no degué aplicar-se d'una forma absoluta i les congregacions devien anar legalitzant els seus col·legis bonament, a mesura que anaven obtenint els títols acadèmics necessaris. De totes formes, i aquí crec que radica un dels problemes essencials sorgits del decret: Ens trobam amb un text legal que obliga els religiosos a legalitzar-se i els exigeix una titulació que, en el cas de Mallorca, no tenen en una gran majoria. Per altra banda, l'Estat no pot oferir una alternativa degut a la situació precària i d'abandonament en què es troba l'ensenyament oficial. I encara més, si tenim en compte que una gran part de les escoles religioses estan dedicades a l'educació de la dona.

De totes formes, el decret de Romanones significà un toc d'alerta per a l'ensenyament privat. I es produí la reacció. Les institucions religioses s'encallaren en una pràctica pedagògica caduca i rutinària, car les poques excepcions moderadament renovadores no tingueren un pes específic i foren quasi sempre un crit en el desert. Una pràctica pedagògica rutinària en quant a la metodologia, autoritària i paternalista. Han après la lliçó i han comprès el poder de l'escola, la força de l'educació en el procés de conservació i de salvaguarda. De totes formes, una vegada aconseguit el control de l'escola privada per part de l'Estat, començarà la lluita de l'Església per orientar el sentit d'aquest control: El combat d'exigir subvencions, de reclamar privilegis i el reconeixement dels serveis prestats per l'escola privada com si fossin oficials.